JYX JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Korvela, Paul-Erik

Title: Kollektiivista kuohuntaa Durkheimin jalanjäljissä

Year: 2017

Version: Published version

Copyright: © 2017 Westermarck-seura

Rights: In Copyright

Rights url: http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en

Please cite the original version:

Korvela, P.-E. (2017). Kollektiivista kuohuntaa Durkheimin jalanjäljissä. Sosiologia, 54(3), 322-324. https://journal.fi/sosiologia/article/view/124307

Kirjat

Kollektiivista kuohuntaa Durkheimin jalanjäljissä

Tiina Arppe:
Uskonto ja väkivalta.
Durkheimin perilliset.
Helsinki: Tutkijaliitto, 2016. 244 s.
ISBN 978-952-7093-05-4

Tiina Arppen teos käsittelee Émile Durkheimin ja hänen oppilaidensa/seuraajiensa uskontososiologiaa. Teoksen teemana on uskonnon ja väkivallan suhde, mutta tarkastelu on laajempi ja koskee yleisemminkin uskonnon asemaa yhteisöissä sellaisena kuin se ilmenee ranskalaisen uskontososiologian klassikoiden teorioissa. Durkheimin lisäksi kirjassa on luvut Marcel Maussista, Maurice Halbwachsista, Georges Bataillesta ja René Girardista. Teoreetikoiden käsittely on kirjassa hyvin asiantuntevaa ja valitusta näkökulmasta varsin seikkaperäistä.

Teos on monella tavalla ajankohtainen. Nykyisen terrorismin mediakäsittely luo ilmeisen yhteyden uskonnon ja väkivallan välille, joten teema on kiinnostava muun muassa tästä näkökulmasta. Vaikka terrorismin motiivit ovat usein aivan muualla kuin uskonnossa ja uskontoa käytetään vain legitimoimaan maallisia intressejä, on kuitenkin syytä kysyä Arppen tavoin, miksi tämäntyyppinen väkivalta kehystetään juuri uskontoon vedoten. Uskonnollinen fundamentalismi on yleistä monissa uskonnoissa, ja se saa toisinaan hyvinkin väkivaltaisia muotoja.

Toisaalta teos on ajankohtainen myös siksi, että monet teoreetikot ovat olettaneet suoran korrelaation yhteiskuntien modernisaation ja uskonnollisuuden vähenemisen välille. Modernisaation edetessä tieteen ja maallisten intressien on oletettu korvaavan taikauskon ja huolen tuonpuoleisesta. Tilastollisesti maailman uskonnollisuus on kuitenkin kasvamassa, ei vähenemässä. Kolmas ja omasta näkökulmastani kaikkein kiinnostavin ajankohtaisuus liittyy siihen, että ranskalaisen uskontososiologian klassikot painottivat yhteiskunnallisten prosessien kohdalla kollektiivista toimintaa rationaalisen yksilösubjektin sijasta. Palaan tähän arvion lopulla.

Arppen teos korostaa, että uskonto ei ollut Durkheimille sen enempää kuin hänen ajattelustaan ammentavillekaan pelkästään teoreettinen kysymys, vaan myös aikakausi tai historiallinen tilanne vaikutti uskontoa koskevien näkemysten muotoutumiseen. Arppe on valinnut kirjaan teorioita, joissa väkivalta on tavalla tai toisella läsnä ja joissa uskonto on *sui generis* -tyyppinen symbolinen taso. Tällöin uskonto ei siis typisty jonkin toisen, esimerkiksi poliittisen, ulottuvuuden funktioksi. Durkheimilaisittain uskonnossa on jotakin alkuperäistä, kollektiivista kuohuntaa, joka liittyy yhteisön alkuperään ja sen erottumiseen luonnosta. Pyhään liittyvät symboliset ja rituaaliset järjestykset eivät siten palaudu esimerkiksi vallanhimoisen papiston funktioksi, vaan ovat jotakin konstitutiivisempaa ja alkuperäisempää. Itse asiassa uskonto durkheimilaisittain ymmärrettynä on sosiaalinen luokittelujärjestelmä, joka edeltää varsinaista jumaluskoa. Tämä valinta tarkoittaa tietysti myös sitä, että teos ei pyri esittelemään käsittelemiään klassikoita tyhjentävästi vaan nimenomaan tästä valitusta perspektiivistä.

Esimerkiksi Marcel Maussin analyysit magiasta ja manasta liittyvät juuri tämänkaltaiseen uskontokäsitykseen. Sekä magian että uskonnon perusta on jokin persoonaton, osin tiedostamaton mutta kollektiivisesti jaettu sfääri, josta yhteisölliset arvot, luokitukset tai voimaerot ovat osittain lähtöisin. Siten se ehdollistaa yksilön toimintaa, havaintoja ja kokemusta maailmasta. Maurice Halbwachsin teoria uskonnosta eräänlaisena kollektiivisena muistina, joka asettaa kollektiiviset kehykset yksilön kokemuksille, on niin ikään kiinnostava, joskin Halbwachsia käsittelevän luvun suoranainen relevanssi väkivallan ja uskonnon suhdetta muutoin käsittelevälle kirjalle ei ole ilmeinen.

Myös Bataillen vähintäänkin hämärät yritykset perustaa uusi päätön eli jumalaton uskonto ovat tavallaan mielenkiintoisia, mutta niiden merkitystä voi tietysti hyvällä syyllä peräänkuuluttaa. Bataille muun muassa kehitteli mytologista antropologiaa, jonka keskiössä olivat ”aurinkoon ja silmään liittyvät anaaliset fantasmat”, sekä pohti de Saden jälkimainingeissa mahdollisuutta perustaa erityinen ”ulosteiden tiede”. Hänen yhteiskunta-analyysinsä liikkuu tasolla, jossa homogeenisen ja heterogeenisen kaksinaisuus ihmisen viettirakenteessa ilmenee haltuunotto- ja ulostamisprosessien sykemäisenä vaihteluna ja yhteiskunnalliset prosessit sekä instituutiot juontuvat näistä syvärakenteista. Voi tietysti kysyä, onko tällaisella ”analyysillä” kovinkaan paljon relevanssia nykynäkökulmasta. Miltäköhän näyttäisi esimerkiksi Sipilän hallituksen hallitusohjelman bataillelainen analyysi?

Girardin uskontoteoria on tietysti kirjan teeman kannalta keskeinen. Girard teoretisoi juuri sitä, minkä Durkheim haluaa tavallaan kieltää, eli uskonnon ja uhritoimituksen väkivaltaisuutta. Kummallekaan keskeistä uskonnossa ei ole jumala tai mikään muukaan yliluonnollinen toimija, vaan maailman jakaminen pyhään ja maalliseen. Uskonto on sosiaalinen luokittelujärjestelmä, joka syntyy kollektiivisesta affektiivisesta kuohunnasta. Mutta koska Durkheimille pyhä on yhteiskunnan representaatio ja olemuksellisesti hyvä asia, pelko, kauhu ja väkivalta pitää selittää jotenkin pois. Girard taas pureutuu juuri tähän uhriväkivaltaan uskonnossa. Girardille kristinusko on paradigmaattinen esimerkki siitä, kuinka veriuhri (Jeesus) on täysin sattumanvarainen ja viaton.

Kirjan päätösluvussa käsiteltyjä teoreetikoita tarkastellaan väkivallan näkökulmasta. Väkivalta on konkreettisemmin läsnä rituaaleissa ja uhritoimituksissa kuin myyteissä ja uskomuksissa, joissa se on mukana vain representaationa. Kirjoittaja nostaa esiin mielenkiintoisen havainnon siitä, että pääasiassa uskonnon sosiologinen tutkimus tarkoitti ranskalaisessa kontekstissa ennen kaikkea primitiivisten alkuperäiskansojen heimouskontoja, joita tutkittiin etnologisesta ja antropologisesta näkökulmasta sen sijaan, että uskontoa olisi tutkittu weberiläisittäin modernisaatioparadigman kautta. Tämä on saattanut, kuten kirjoittaja huomauttaa, vaikuttaa siihen, että uskonnollisen väkivallan, riittien ja uhritoimitusten tarkastelu on ollut keskeisempää kuin modernin yhteiskunnan kohteekseen ottavassa tutkimustraditiossa. Tärkeä kysymys onkin siis missä määrin weberiläistä *Entzauberungia* eli lumouksesta haihtumista tapahtuu, ja siirtyvätkö uskonnon funktiot sitten vain joihinkin muihin uskomusjärjestelmiin. Myös uskontojen yksilöllistyminen on huomionarvoista. Jokainen poimii uskonnollisesta supermarketista yksilöllisiä new age-, jooga- tai ties mitä uskomuksia täyttämään kenties juuri lumouksen haihtumisesta johtuvaa tyhjiötä, kun weberiläisittäin kapitalismin rautahäkissä eläminen on redusoitunut kylmien rationaalisten rutiinien intohimottomaksi toistoksi ja ansaintaan elämän päämääränä. Huomattavaa on, että myös poliittiset ideologiat saattavat täyttää tätä tyhjiötä ja että myös niissä voi olla uskonnollisia ja väkivaltaisia piirteitä.

Sikäli kun puhe on ranskalaisesta yhteiskuntateoriasta, uskonnosta ja väkivallasta, lukija jää ihmettelemään, miksi esimerkiksi Georges Sorelia ei mainita lainkaan. Juuri Sorel näki väkivallan vapauttavan barbariasta ja ihmisten tarvitsevan (uskonnon kaltaisia) mobilisoivia poliittisia myyttejä. Tämä on sikälikin merkityksellistä, että kirjan luvuissa pohditaan paljon historiallisen kontekstin merkitystä teoreetikoiden ajatuksiin ja palataan usein ajatukseen heidän teorioidensa kyvystä tai kyvyttömyydestä selittää fasismin nousua. Sen ymmärtämiseen esimerkiksi Sorel (jota Mussolini piti suuressa arvossa) sopii paremmin kuin vaikkapa Bataille.

Koulutukseltani politologina näen kirjan keskeisen annin alussa mainitsemassani seikassa, eli kollektiivisuuden ja affektiivisuuden painotuksessa rationaalisten yksilösubjektien sijaan. Taloustieteen rationaalisesta kuluttajasta aina äänestyskäyttäytymiseen ihmisten toimintaa yritetään paljolti selittää yksilöiden avulla ja nimenomaan rationaalisten, omaa etuaan laskelmoivien ja toteuttavien yksilösubjektien käyttäytymisellä. Toisaalta hetkittäin tästä selitysmallista on myös irtaannuttu. Erityisesti viime vuonna julkaistu Achen ja Bartelsin huomiota herättänyt *Democracy for Realists* (2016) ottaa lähtökohdakseen sen, että myös eräänlainen heimo- tai ryhmäajattelu vaikuttaa edelleen vaikkapa ihmisten poliittisiin valintoihin. Kenties jonkinlaisella kollektiivisella kuohunnalla on sijansa myös poliittisen käyttäytymisen selittäjänä. Oletus hyvin informoidusta, rationaalisia päätöksiä tekevästä äänestäjästä on fundamentaalisesti väärä oletus, sillä myös hyvin koulutetut ja informoidut valitsevat puolueen ja ehdokkaan pikemminkin sosiaalisten identiteettien sekä erilaisten lojaliteettien perusteella kuin kampanjoiden tai vaalidebattien agendojen pohjalta (emt). Myös karismaattisen johtajuuden kaipuuta voi tietysti halutessaan selittää juuri lumouksen haihtumisella ja merkitysten katoamisella. Samoin tietysti vanha ajatus paosta vapaudesta voi hyvinkin viitata jonkinlaisen kollektiivisen myytin kaipuuseen. Moninaisten valintojen ja arvorelativismin oloissa valinnanvapaus voi tuntua ahdistavalta, ja sitä saatetaan paeta kollektiivisiin rakenteisiin ja ideologioihin, joissa vastaukset on annettu valmiiksi. Näin siinäkin tapauksessa, että ne tiedettäisiin uskonnonkaltaisiksi myyteiksi.

Viime aikoina käyty keskustelu totuudenjälkeisyydestä tai postfaktuaalisuudesta on myös kiinnostavaa tältä kannalta. Jonkin ”totuudenjälkeisen aikakauden” olemassaolon advokaatit ovat kärjistetysti sitä mieltä, että kaikenlaiset emootiot, affektit ja muut kuin objektiiviset faktat ja rationaalisuus eivät saisi vaikuttaa politiikkaan. Kirjassa esitellyt uskontoteoreetikot sekä siinä sivutut massapsykologian teoreetikot olisivat jossakin mielessä tarpeellista luettavaa myös tämän nykykeskustelun kannalta. Jos politiikan teoriahistoriaa tarkastelee, käy ilmi, että emootioita, myyttejä ja muita jostakin näkökulmasta irrationaalisia vaikutteita on politiikassa aina hyödynnetty, eivätkä ne ole piirteitä, jotka olisivat yhtäkkiä tulleet vuonna 2016 Brexitin ja Trumpin myötä demokratian ominaisuuksiksi (Korvela 2016: Faktojen jälkeen).

Kirjoittaja nostaa esiin tärkeän huomion siitä, että uskonnolliset yhteisöt eivät enää globalisoituneessa yhteiskunnassa ole samassa mielessä yhteisöjä kuin missä Durkheim ja monet muut olettivat, siis ympäröivän jokapäiväisen yhteiskunnan merkityksessä. Pikemminkin tietoverkot mahdollistavat eräänlaisia virtuaalisia heimokulttuureja, joiden osat voivat sijaita missä tahansa maapallolla. Sikäli kun nykyisin teoretisoidaan jonkinlaista uskonnon paluuta, on myös hyvä muistaa, että se ei ole välttämättä koskaan poistunutkaan niin vahvassa mielessä kuin modernisaatioteoriat ehkä ovat olettaneet.

Paul-Erik Korvela